

Justyna Wojciechowska

Ocena rozumienia tekstu w praktyce logopedycznej

Logopedia Silesiana 4, 304-318

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JUSTYNA WOJCIECHOWSKA

Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego
Uniwersytet im. Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie

Ocena rozumienia tekstu w praktyce logopedycznej

ABSTRACT: Issues related to the comprehension of the text have been undertaken by philosophy, psychology and linguistics. Each of these disciplines has its own set of conceptual instruments, methods of text analysis and proposals for the evaluation of their understanding. So far in logopaedics more issues connected to text comprehension have not been addressed, and thus its method of testing has not been developed. The article contains the description of the first logopaedic proposal of evaluation of text comprehension, and practical benefits of its use for examining people with speech disorders.

KEY WORDS: a study of text comprehension, pragnosia, understanding, the text

Problematyka rozumienia tekstu w refleksji naukowej

W filozofii tematyka rozumienia pojawiła się w starożytności jako jedno z zagadnień teorii poznania. W czasach nowożytnych sądzono, że rozumieć jakąś rzecz to znaczy mieć jej jasne oraz wyraźne pojęcie. W tym ujęciu rozumienie tekstu wymagało uwzględnienia nie tylko treści, ale także okoliczności powstania dzieła oraz informacji o autorze. Jego celem było wyjaśnienie znaczenia tekstu poprzez odkrycie intencji twórcy. Tymczasem kształtująca się od XIX wieku myśl hermeneutyczna akcentowała procesualny charakter rozumienia oraz niemożność ostatecznego poznania przedmiotu refleksji. Rozumienie – według Hansa Gadamera – przebiega w kole hermeneutycznym, gdzie poprzez dążenie do poznania i wyjaśnienia pewnych kwestii człowiek rewiduje swe wcześniejsze poglądy (prześady) i jednocześnie lepiej rozumie samego siebie. Rozwijana w tym nurcie teoria rozumienia tekstu zakłada, iż odkrycie znaczenia tekstu odbywa się drogą interpretacji, polegającej na przechodzeniu od rozumienia do wyjaśniania i pojmowania. Zdaniem Paula Ricouera tekst jest tworem autonomicznym, jego interpretacja powinna być zatem niezależna od autora i jego intencji, ale nie może być dowolna,

lecz zawsze musi odnosić się do znaczenia tekstu, wynikającego z jego treści. Interpretacja powinna zmierzać do aktualizacji znaczeń ukrytych w tekście, a jednocześnie ma powodować zmiany w myśleniu oraz sposobie patrzenia interpretatora na podejmowane kwestie¹.

W psychologii tematyka rozumienia pojawiała się w nurcie psychologii poznawczej, a samo pojęcie definiowano na wiele sposobów: jako formę myślenia, poznawania czy aktualizacji wiedzy o rzeczywistości. Współcześnie rozumienie najczęściej bywa ujmowane jako proces umysłowy, związany z myśleniem i poznawaniem, a także z językiem. W obrębie przedmiotów rozumienia znajdują się rzeczy, zjawiska, zdarzenia oraz mowa. W psychologii rozumienie tekstu definiuje się jako dążenie odbiorcy do stworzenia jego umysłowej reprezentacji, na podstawie językowych informacji zawartych w tekście². Operacja tworzenia umysłowej reprezentacji tekstu polega na przetworzeniu zawartej w nim informacji lingwistycznej, z wykorzystaniem jego kontekstu językowego, fizycznego i społecznego, przy udziale wiedzy o świecie odbiorcy. Powstała w efekcie reprezentacja treści materiału werbalnego stanowi jeden z elementów zintegrowanego doświadczenia człowieka³.

W językoznawstwie problematykę rozumienia tekstu podejmuje się w obrębie różnych dziedzin, m.in. lingwistyki tekstu, tekstologii czy metodyki. Na szczególną uwagę zasługuje teoria Teodora van Dijka i Waltera Kintscha, którzy wyróżnili trzy poziomy tekstu:

1. Poziom mikrostruktury – złożony z sekwencji zdań logicznych (sądów), odpowiadających sekwencji zdań gramatycznych. Jest to najbardziej zewnętrzny poziom struktury tekstu, stanowiący jego informacyjną podstawę.
2. Poziom makrostruktury – zwany również poziomem podstawy tekstowej – obejmujący semantyczną konstrukcję złożoną z danych zawartych w tekście oraz z nowych sądów i pojęć rekonstruowanych na podstawie treści tekstu, za pomocą różnych reguł wnioskowania (tzw. makroreguł). W makrostrukturach znajdują się najistotniejsze informacje (o przedmiotach, zdarzeniach itp.) pozyskane z sekwencji zdań logicznych poziomu mikrostruktury.
3. Model sytuacyjny – odnoszący się do podstawy tekstowej oraz sytuacji, której tekst dotyczy. Zawarte są tu odniesienia do ogólnej wiedzy odbiorcy na dany temat oraz jego wcześniejsze doświadczenia związane z podobnymi sytuacjami⁴.

¹ J. KRUK: *Filozoficzno-pedagogiczne aspekty rozumienia tekstu*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls” 1998, s. 30–97.

² A. POLKOWSKA: *Rozumienie tekstu*. W: *Psychologia a semiotyka. Pojęcia i zagadnienia*; Red. I. KURCZ. Warszawa, Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego, „Znak. Język. Rzeczywistość” 1993, s. 266–267.

³ D. KĄDZIELAWA: *Czynność rozumienia mowy. Analiza neuropsychologiczna*. Wrocław, Ossolineum 1983, s. 9.

⁴ P. FRANCUZ: *Kognitywne teorie rozumienia tekstu*. W: IDEM: *Rozumienie przekazu telewizyjnego. Psychologiczne badania telewizyjnych programów informacyjnych*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL 2002, s. 48–49.

Rozumienie tekstu – według T. van Dijka i W. Kintscha – polega na budowaniu jego makrostrukturalnej reprezentacji. Makrostruktura – stanowiąca semantyczną strukturę tekstu – jest odkrywana w wyniku interpretacji zdań logicznych (mikrostruktury), za pomocą: danych z pamięci sensorycznej, wiedzy ogólnej i osobistej zawartej w pamięci długotrwałej, wiedzy leksykalnej, a także emocji, pragnień, zainteresowań i przekonań. Sekwencje tych zdań są zastępowane makrozdaniem poprzez redukcję informacji semantycznej o część, która dotyczy mniej istotnych szczegółów zawartych na poziomie mikrostruktury. Rozumienie większych fragmentów tekstu zależy również od interpretacji mniejszych partii wchodzących w ich skład. W procesie rozumienia tekstu duże znaczenie ma jego spójność, gdyż interpretacja następuje linearnie poprzez ujmowanie relacji między kolejnymi zdaniami logicznymi⁵.

W językoznawstwie polskim tematyka rozumienia tekstu pojawiła się m.in. w rozważaniach Renaty Pałowskiej. Badaczka ta przedstawiła propozycję stopniowego odbioru tekstu (mówionego oraz pisanego). Jej zdaniem czynność rozumienia tekstu wymaga:

- rozpoznania znaków językowych – pisanych, mówionych lub innych – w ich materialnej postaci za pomocą wzroku, słuchu, dotyku, przez porównywanie z wzorami zapamiętanymi w ośrodkach mowy;
- identyfikacji znaczeń, czyli odniesienia znaków językowych do oznaczanej przez nie rzeczywistości, również poprzez pamięć skojarzeń znaków ze znaczeniem;
- rozszyfrowywania funkcji tekstu i intencji nadawcy zakodowanych w tekście, weryfikacji znaczeń w konsytuacji i kontekście⁶.

R. Pałowska podkreśla, że w procesie rozumienia tekstu konieczne jest przetwarzanie wielu elementów, takich jak: znaczenia dosłowne, znaczenia domyślne, ukryte i przenośne, podteksty, a także relacje semantyczne i pragmatyczne. Natomiast kluczowa dla rozumienia tekstu jest umiejętność wyrażenia znaczeń w nim zawartych przy użyciu innych struktur językowych. Właśnie umiejętność dokonania parafrazy tekstu jest – w opinii tej autorki – dowodem jego całkowitego zrozumienia⁷.

Według teoretyków nauczania języków obcych rozumienie tekstu wiąże się ze sprawnościami czytania oraz słuchania. Czynności te odpowiadają sobie, gdyż opierają się na słuchowym lub wzrokowym analizowaniu zjawisk językowych⁸. W obrębie obu sprawności rozumienie tekstu opisuje się na trzech poziomach:

⁵ Ibidem, s. 50–51.

⁶ R. PAŁOWSKA: *Metodyka ćwiczeń w czytaniu*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2002, s. 10.

⁷ EADEM: *Czytam i rozumiem. Lingwistyczna Teoria nauki czytania*. Kielce, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP 2009, s. 40–41.

⁸ H. CHODKIEWICZ: *O sprawności czytania w nauczaniu języka obcego*. Warszawa, WSiP 1986, s. 24.

- globalnym, dążącym do uchwycenia zasadniczej myśli i sensu tekstu;
- selektywnym, koncentrującym się na poszukiwaniu i lokalizacji konkretnych informacji;
- szczegółowym, mającym na celu wydobycie treści jawnych i ukrytych oraz dokładne zrozumieniu całego tekstu⁹.

W logopedii tekst uznaje się za element procesu interakcji i definiuje jako werbalny rezultat aktu komunikacji językowej¹⁰, który spełnia następujące warunki:

- musi być wyrażony w substancji, ponieważ jest rezultatem jakiegoś sposobu realizacji języka, np. mówienia, pisania, sygnalizowania;
- ma charakter werbalny, czyli posiada określoną strukturę fonetyczno-morfologiczno-syntaktyczną, semantyczną i pragmatyczną;
- jest rezultatem aktu komunikacji językowej, więc musi być rozpatrywany z dwu perspektyw: nadawcy i odbiorcy¹¹.

Tekst jest istotnym elementem procesu interakcji, rozumianego jako „sposoby działań jednostki w konkretnych sytuacjach oraz stosowane potocznie zabiegi rozumienia i dostosowywania się działań partnerów”¹². Kształt i sens tekstu zależą od tego, kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu¹³. W związku z tym zrozumienie tekstu wymaga uchwycenia jego intencji zakładanych przez nadawcę, odniesienia do określonego kontekstu (także pozajęzykowego) oraz dostrzeżenia społecznych uwarunkowań odbiorcy, do którego tekst jest kierowany¹⁴.

Logopedyczna propozycja badania rozumienia tekstu

W logopedycznej metodzie oceny rozumienia tekstu przyjęto, iż pełne zrozumienie tekstu wiąże się z uchwyceniem jego ogólnego sensu (poprzez rozpoznanie struktury i cech gatunkowo-stylistycznych), zawartości treściowej, znaczeniowej (sens poszczególnych słów i związków wyrazowych), a także intencji, wynikającej z relacji nadawczo-odbiorczej, osadzonej w pewnym kontekście. W związku z tym wydzielono cztery poziomy rozumienia tekstu:

⁹ A. SERETNY, E. LIPÍŃSKA: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Kraków, Universitas 2005, s. 194.

¹⁰ J. PANASIUK, T. WOŹNIAK: *Pojęcie tekstu a zaburzenia mowy*. W: *Zaburzenia mowy*. Red. S. GRABIAS. T. I. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2002, s. 122.

¹¹ *Ibidem*, s. 122–123.

¹² S. GRABIAS: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2003, s. 248.

¹³ IDEM: *Język, poznanie, interakcja*. W: *Język, interakcja, zaburzenia mowy: metodologia badań*. Red. T. WOŹNIAK, A. DOMAGAŁA. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2007, s. 367.

¹⁴ J. WOJCIECHOWSKA: *Metodologiczne podstawy badań nad rozumieniem tekstu w pragnozji*. „Forum Logopedyczne” 2014, nr 22, s. 38.

1. Poziom globalny, wiążący się z odbiorem tekstu jako całości, dotyczący formy i kompozycji tekstu, cech gatunkowo-stylistycznych oraz myśli przewodniej i tematyki, którą podejmuje.
2. Poziom selektywny, odnoszący się do zawartości treściowej tekstu oraz umiejętności dokonywania selekcji w celu wydobycia konkretnych informacji z tekstu, dotyczących m. in. bohaterów, miejsca, czasu, przebiegu zdarzeń itp.
3. Poziom szczegółowy, dążący do ujawnienia sensu tekstu, poprzez analizę znaczenia konkretnych jednostek leksykalnych (w tym wyrazów homonimicznych i polisemicznych), struktur (związków frazeologicznych, przysłów itp.), wyjaśnianie metafor oraz umiejętność wyciągania wniosków.
4. Poziom interakcyjny, odnoszący się do sytuacji komunikacyjnej, w której osadzony jest tekst, w tym szczególnie do relacji nadawczo-odbiorczej, sytuacji funkcjonowania tekstu oraz jego intencji¹⁵.

Zaprezentowany podział częściowo wynika z propozycji glottodydaktycznej, jednak został poszerzony, uzupełniony i dopasowany do potrzeb diagnozy oraz terapii logopedycznej. Wydzielenie poszczególnych poziomów rozumienia pozwala na szeroką i wieloaspektową analizę tekstów, obejmującą warstwy: strukturalną, semantyczną, a także funkcjonalną. Na szczególną uwagę zasługuje poziom interakcyjny, który odnosi się do kontekstu sytuacyjnego oraz celu powstania i funkcjonowania tekstów. Zaburzenia rozumienia odnotowane na tym poziomie mogą świadczyć o trudnościach interakcyjnych pacjentów, przejawiających się nawet w sytuacjach z życia codziennego.

Ocena rozumienia tekstu – rozwiązania praktyczne

Celem badania rozumienia tekstu jest opis trudności w odbiorze tekstów w przypadku różnych zaburzeń mowy. Podstawowym narzędziem służącym do oceny rozumienia jest tekst wraz z odnoszącymi się do niego pytaniami (poleceniami). Dobór tekstów (pod względem tematyki, długości, skomplikowania treści itp.) jest całkowicie dowolny, przy czym należy uwzględnić możliwości osoby badanej, a także cele samego badania. Na potrzeby oceny logopedycznej można adaptować teksty już istniejące (np. opowiadania, transkrypcje wywiadów, bajki, dowcipy itp.) lub redagować własne. Zaletą tekstów autorskich jest możliwość poszerzania ich o dowolne elementy (strukturalne, treściowe), których rozumienie w sposób szczególny ma być badane (np. odbiór związków frazeologicznych u pacjentów z pragnozją). W celu dotarcia do wiedzy pacjentów oraz ujednolicenia wyników badania w przypadku różnych osób (z różnymi zaburze-

¹⁵ Ibidem, s. 38–39.

niami mowy, a także osób zdrowych) należy zredagować szereg pytań, dopasowanych do treści i struktury tekstów, jak również do poszczególnych poziomów rozumienia. Narzędzie do oceny rozumienia tekstu powinno zawierać kilka (lub nawet kilkanaście) tekstów o różnej formie i treści, zróżnicowanych gatunkowo, stylistycznie, tematycznie, jak też ze względu na znaczenia (dosłowne lub metaforyczne) oraz funkcje.

Badanie rozumienia tekstu można przeprowadzać z udziałem dzieci i dorosłych z różnymi zaburzeniami mowy. Jego wyniki mogą mieć szczególne znaczenie diagnostyczne i terapeutyczne w zaburzeniach związanych z brakiem (lub niedostatecznym wykształceniem) kompetencji (językowej, komunikacyjnej i kulturowej) oraz rozpadem systemu komunikacyjnego, w tym zwłaszcza w przypadkach pragnozji. Jedynym ograniczeniem metody jest opanowanie umiejętności czytania. Badanie ma następujący przebieg: osoba badająca zapoznaje pacjenta z celem i procesem badania, wręcza kopię tekstu oraz informuje o możliwości powrotu do treści tekstu w dowolnym momencie. Następnie badający odczytuje tekst na głos, zadaje przygotowane wcześniej pytania (w razie konieczności – także pytania pomocnicze) i słucha odpowiedzi pacjenta (wskazane nagranie badania). Czas przeznaczony na odpowiedź osoby badanej, a także czas całego badania są nieograniczone. Pozyskane wyniki można poddać analizom zarówno ilościowym, jak i jakościowym:

- ilościowa analiza odpowiedzi pacjenta pozwoli wskazać, na których poziomach rozumienie tekstu jest najbardziej zaburzone oraz jakich aspektów tekstu dotyczą trudności;
- jakościowa analiza wypowiedzi pacjentów umożliwi wnioskowanie o charakterze trudności językowych pacjenta.

Uzyskane w toku badania rezultaty można porównywać z wynikami osób zdrowych, a także pacjentów z innymi zaburzeniami mowy.

Egzemplifikacja

Przedmiot i cel badania

Prezentowane badanie dotyczyło rozumienia tekstu przez osobę z pragnozją i osobę bez zaburzeń mowy. Celem badania była odpowiedź na następujące pytania: Czy w przypadku pragnozji pojawiają się trudności w rozumieniu tekstów? Jaki mają charakter na poszczególnych poziomach rozumienia? Czy interpretacja znaczenia tekstów dokonywana przez osoby z pragnozją różni się od interpretacji osób zdrowych? Rezultaty badania miały pomóc w odnalezieniu paradygmatu diagnozowania zaburzeń rozumienia tekstu w przypadkach pragnozji.

Osoby badane i metody badania

Pragnozja to zaburzenie mowy, które w sposób szczególnie ujawnia się na poziomie tekstowym, zwłaszcza w operacjach związanych z rozumieniem tekstów o charakterze metaforycznym. W badaniu rozumienia tekstu wzięła udział pacjentka po udarze prawej półkuli mózgu, u której stwierdzono pragnozję. W celu porównania wyników identycznymi badaniami objęto kobietę o podobnej charakterystyce społecznej, bez uszkodzeń mózgu oraz bez stwierdzonych zaburzeń mowy.

Materiał badawczy był zbierany zgodnie z założeniami podejścia eksperymentalno-klinicznego, z zastosowaniem logopedycznej metody badania rozumienia tekstów. Narzędzie badawcze, służące do zgromadzenia danych językowych, stanowił krótki tekst o charakterze metaforycznym¹⁶. Interpretacja sensu tego tekstu wymagała wyjścia poza sferę znaczeń dosłownych i uwzględnienia kontekstu językowego oraz sytuacyjnego, a więc operacji, których wykonanie bywa utrudnione w pragnozji.

Poniżej zaprezentowany zostanie szczegółowy opis badanych osób, przebieg badania rozumienia tekstu pacjentki z pragnozją oraz osoby bez zaburzeń mowy, a także porównane będą otrzymane wyniki.

Badanie rozumienia tekstu z udziałem osoby z pragnozją

Badany pacjent – dane z wywiadu i obserwacji. Kobieta w wieku 70 lat, wdowa, matka dwóch dorosłych córek, wykształcenie średnie (w chwili badania na emeryturze). Pacjentka Oddziału Rehabilitacji Neurologicznej Szpitala Neuropsychiatrycznego im. M. Kaczyńskiego w Lublinie. Przed incydem neurologicznym chora nie przejawiała trudności językowych. Lateralizacja – osoba praworęczna. W chwili badania pacjentka zorientowana auto- i allopsychicznie, świadoma swego stanu zdrowia i powodów hospitalizacji, w logicznym kontakcie werbalnym.

Rozpoznanie kliniczne i wyniki badań specjalistycznych. U pacjentki stwierdzono udar niedokrwienny, z ogniskiem w prawej półkuli mózgu¹⁷. Badanie neurologiczne wykazało niedowład połowiczy lewostronny (większy w kończynie górnej). Ocena psychologiczna nie wykazała żadnych nieprawidłowości w sferze uwagi i pamięci, a jedynie obniżony nastrój pacjentki.

Historia zachorowania. Pacjentka nie była wcześniej leczona neurologicznie ani psychiatrycznie. Chora obciążona nadciśnieniem tętniczym.

¹⁶ Tekst pochodzi z *Kwestionariusza do oceny rozumienia tekstów w pragnozji*.

¹⁷ Ognisko udarowe widoczne w badaniu tomograficznym: obszar niedokrwienny w tylnej części płata czołowego, w okolicy płata ciemieniowego i skroniowego prawej półkuli mózgu.

Ocena logopedyczna. Na podstawie wyników badania logopedycznego przeprowadzonego z użyciem *Kwestionariusza do diagnozy pragnozji*¹⁸ u pacjentki stwierdzono pragnozję.

Ocena rozumienia tekstu. Pacjentka została zakwalifikowana do badania rozumienia tekstu przy użyciu *Kwestionariusza do oceny rozumienia tekstów w pragnozji*¹⁹.

Przebieg badania (na przykładzie analizy jednego z tekstów)

LOGOPEDA: Za chwilę usłyszysz Pani krótki tekst, po czym zadam kilka pytań odnoszących się do niego. Przed sobą ma Pani kopię tego tekstu, do której można w każdej chwili zajrzeć. Proszę posłuchać:

- *Panie kierowniku, chciałbym z panem pogadać w trzy oczy...*
- *Jak to w trzy oczy? Chyba w cztery oczy?*
- *Nie, tylko w trzy, bo na to, co zaproponuję, jedno oko trzeba będzie przyknać...*

LOGOPEDA: Co to za tekst? Czy to rozmowa, dowcip, bajka?

PACJENTKA: To jest rozmowa.

LOGOPEDA: W jakim stylu zapisany jest ten tekst?

PACJENTKA: Potocznym.

LOGOPEDA: O czym jest tekst? Czego tekst dotyczy?

PACJENTKA: Dotyczy jakiejś sprawy, ale nie wiadomo jakiej.

LOGOPEDA: Czy ten tekst ma tytuł?

PACJENTKA: „Oczy” mogą być.

LOGOPEDA: W jakim miejscu toczy się ta rozmowa?

PACJENTKA: Może być na klatce schodowej, może być wizyta domowa.

LOGOPEDA: W jakim czasie toczy się rozmowa?

PACJENTKA: Chyba raczej w porze rannej.

LOGOPEDA: Kim są rozmówcy.

PACJENTKA: Jakiś pan kierownik, mówi, że z administracji.

LOGOPEDA: A drugi rozmówca?

PACJENTKA: Sąsiad, ktoś...

LOGOPEDA: Czy znamy imiona, nazwiska tych osób?

PACJENTKA: Nie znamy.

LOGOPEDA: Czy oni się znają?

PACJENTKA: Na pewno kierownik zna. Na osiedlu kierownik powinien mieszkańców znać.

LOGOPEDA: Czy to rozmowa oficjalna, czy nieoficjalna?

PACJENTKA: No, oficjalna.

¹⁸ Kwestionariusz przygotowano samodzielnie, zgodnie ze *Standardem postępowania logopedycznego w pragnozji* autorstwa J. Panasiuk.

¹⁹ Narzędzie zawiera 18 różnych tekstów, które wybrano lub zredagowano samodzielnie, na potrzeby badania eksperymentalnego.

- LOGOPEDA: Czy rozmówcy są równorzędni wobec siebie?
- PACJENTKA: Kierownik może być ważniejszy.
- LOGOPEDA: O czym rozmawiają?
- PACJENTKA: O bardzo ważnej sprawie, ale dotyczy, nie wiadomo czego.
- LOGOPEDA: W jakim celu prowadzą rozmowę?
- PACJENTKA: Żeby załatwić jakąś sprawę. Może ktoś chce coś załatwić. Wszystko trzeba się dowiedzieć.
- LOGOPEDA: O jaką rozmowę poprosił jeden z mężczyzn?
- PACJENTKA: Że chce porozmawiać z kierownikiem nie w cztery, tylko w trzy oczy.
- LOGOPEDA: Dlaczego kierownik jest zdziwiony?
- PACJENTKA: Kierownik mówi: „dlaczego nie w cztery, tylko w trzy”, prawda?
- LOGOPEDA: Tak. W jaki sposób pracownik to tłumaczy?
- PACJENTKA: „Na to, co zaproponuję, jedno oko trzeba będzie przymknąć”. Możliwe, że to jakaś ważna sprawa, może trzeba będzie czekać.
- LOGOPEDA: Co znaczy sformułowanie: „porozmawiać z kimś w cztery oczy”?
- PACJENTKA: Jak szef się dowie, o co tutaj chodzi, to może przymknąć albo nie przymknąć.
- LOGOPEDA: Co to znaczy „przymknąć na coś oko”?
- PACJENTKA: No, że jakaś sprawa bardzo ważna, może to i błaża, można przymknąć oko.
- LOGOPEDA: Proszę wskazać w tekście słowo, które znaczy przeciwnie do słowa „otworzyć”.
- PACJENTKA: „Przymknąć” (wskazuje).
- LOGOPEDA: Proszę znaleźć w tekście słowo, które znaczy podobnie do słowa „szef”.
- PACJENTKA: „Kierownik” (wskazuje).
- LOGOPEDA: Jaki wniosek wypływa z tekstu?
- PACJENTKA: Że sąsiedzi przymykają na wszystko oczy. Ich nie obchodzi, co się dzieje. Może się zawalić, a oni siedzą obojętnie i koniec. Takie to lokatory...
- LOGOPEDA: Pani mieszka w domku jednorodzinny, czy w bloku?
- PACJENTKA: W bloku.
- LOGOPEDA: Kto może być autorem tego tekstu?
- PACJENTKA: Kierownik, bo on chciałby z panem rozmawiać.
- LOGOPEDA: Kto może być odbiorcą takiego tekstu?
- PACJENTKA: Może jakiś sąsiad albo lokator.
- LOGOPEDA: W jakim miejscu można spotkać taki tekst?
- PACJENTKA: Na klatkach albo przy skrzynkach pocztowych, przy jakichś ogłoszeniach.
- LOGOPEDA: Jaki jest cel tego tekstu?
- PACJENTKA: Żeby panowie porozmawiali, zdecydowali, co zrobić w tej sprawie, w cztery oczy lub w trzy oczy.
- LOGOPEDA: Dziękuję za rozmowę.

Analiza odpowiedzi pacjentki z pragnozą na pytania dotyczące tekstu ujawniła następujące trudności:

- na poziomie globalnym: osoba badana nieprawidłowo określiła gatunek i temat tekstu, podała nieadekwatny tytuł;
- na poziomie selektywnym: pacjentka niewłaściwie określiła miejsce, czas, temat oraz cel rozmowy, ponadto nieprawidłowo scharakteryzowała rozmówców, jak też nie potrafiła wyjaśnić przyczyn ich postępowania;
- na poziomie szczegółowym: badana kobieta podała błędne wyjaśnienia związków frazeologicznych oraz sformułowała nieprawidłowe wnioski (zupełnie niezwiązane z tekstem);
- na poziomie interakcyjnym: osoba badana nieprawidłowo określiła nadawcę, odbiorcę, sytuację oraz intencję tekstu.

Badanie rozumienia tekstu z udziałem osoby bez zaburzeń mowy

Badany pacjent – dane z wywiadu i obserwacji. Kobieta w wieku 68 lat, zamężna, matka dwójki dorosłych dzieci, wykształcenie zawodowe (w chwili badania na emeryturze). Pacjentka Oddziału Rehabilitacji Instytutu Medycyny Wsi im. W. Chodźki w Lublinie. Chora nigdy nie przejawiała trudności językowych. Lateralizacja – osoba praworęczna. W chwili badania pacjentka zorientowana auto- i allopsychicznie, świadoma swego stanu zdrowia i powodów hospitalizacji, w logicznym kontakcie werbalnym.

Rozpoznanie kliniczne. U pacjentki zdiagnozowano zwyrodnienie stawów.

Historia zachorowania. Pacjentka hospitalizowana z powodu trudności ruchowych wynikających z choroby zwyrodnieniowej stawów. Kobieta nie była wcześniej leczona neurologicznie ani psychiatrycznie.

Ocena logopedyczna. U pacjentki nie stwierdzono żadnych zaburzeń mowy.

Ocena rozumienia tekstu. Pacjentka została zakwalifikowana do grupy kontrolnej²⁰ i objęta badaniem rozumienia tekstu, przy użyciu *Kwestionariusza do oceny rozumienia tekstów w pragnozi*.

Przebieg badania (na przykładzie analizy jednego z tekstów)

LOGOPEDA: Za chwilę usłyszysz Pani krótki tekst, po czym zadam kilka pytań odnoszących się do niego. Przed sobą ma Pani kopię tego tekstu, do której można w każdej chwili zajrzeć. Proszę posłuchać:

- *Panie kierownika, chciałbym z panem pogadać w trzy oczy...*
- *Jak to w trzy oczy? Chyba w cztery oczy?*

²⁰ Osoby te stanowiły grupę porównawczą w stosunku do pacjentów z pragnozą w eksperymentalnych badaniach dotyczących rozumienia tekstu, prowadzonych przez autorkę artykułu.

– *Nie, tylko w trzy, bo na to, co zaproponuję, jedno oko trzeba będzie przy-
mknąć...*

LOGOPEDA: Co to za tekst? Czy to rozmowa, dowcip, bajka?

PACJENTKA: To śmieszna rozmowa. Powiedziałabym, że nawet dowcip.

LOGOPEDA: W jakim stylu zapisany jest ten tekst?

PACJENTKA: Potocznym.

LOGOPEDA: O czym jest tekst? Czego tekst dotyczy?

PACJENTKA: Tekst dotyczy rozmowy, która ma się odbyć w trzy oczy.

LOGOPEDA: Czy ten tekst ma tytuł?

PACJENTKA: Nie.

LOGOPEDA: Proszę sformułować tytuł dla tekstu.

PACJENTKA: „Rozmowa pracownika i kierownika”.

LOGOPEDA: W jakim miejscu toczy się ta rozmowa?

PACJENTKA: Nie ma określonego miejsca, ale można się domyślać, że gdzieś
w pracy, np. w gabinecie, na korytarzu.

LOGOPEDA: W jakim czasie toczy się rozmowa?

PACJENTKA: W tekście nie ma podanego czasu. To pewnie w godzinach pracy
wszystko. Ale kiedy? Trudno powiedzieć.

LOGOPEDA: Kim są rozmówcy?

PACJENTKA: Jednym jest kierownik, a drugim prawdopodobnie podwładny.

LOGOPEDA: Czy znamy imiona, nazwiska tych osób?

PACJENTKA: Nie.

LOGOPEDA: Czy oni się znają?

PACJENTKA: Raczej tak.

LOGOPEDA: Czy to rozmowa oficjalna, czy nieoficjalna?

PACJENTKA: Ja bym powiedziała, że raczej nieoficjalna.

LOGOPEDA: Czy rozmówcy są równorzędni wobec siebie?

PACJENTKA: Jedna osoba jest ważniejsza, bo jest kierownikiem.

LOGOPEDA: O czym rozmawiają?

PACJENTKA: Właściwie to o tej rozmowie w trzy oczy.

LOGOPEDA: W jakim celu prowadzą rozmowę?

PACJENTKA: No żeby jeden drugiemu coś zaproponował, tylko nie wiadomo co.

LOGOPEDA: O jaką rozmowę poprosił jeden z mężczyzn?

PACJENTKA: O rozmowę w trzy oczy.

LOGOPEDA: Dlaczego kierownik jest zdziwiony?

PACJENTKA: Bo takie rozmowy przeprowadza się w cztery oczy.

LOGOPEDA: W jaki sposób pracownik to tłumaczy?

PACJENTKA: Bo złożył propozycje kierownikowi, na którą jedno oko trzeba przy-
mknąć.

LOGOPEDA: Co znaczy sformułowanie: „porozmawiać z kimś w cztery oczy”?

PACJENTKA: To ma być rozmowa poufna, bez świadków.

LOGOPEDA: Co to znaczy „przymknąć na coś oko”?

PACJENTKA: Celowo czegoś nie zauważyć.

LOGOPEDA: Proszę wskazać w tekście słowo, które znaczy przeciwnie do słowa „otworzyć”.

PACJENTKA: „Przymknąć” (wskazuje).

LOGOPEDA: Proszę znaleźć w tekście słowo, które znaczy podobnie do słowa „szef”.

PACJENTKA: „Kierownik” (wskazuje).

LOGOPEDA: Jaki wniosek / morał wypływa z tekstu?

PACJENTKA: Że ta rozmowa, no i ta sprawa niekoniecznie będzie zgodna z prawem.

LOGOPEDA: Proszę określić miejsce i czas, w jakim taki tekst można przeczytać, usłyszeć.

PACJENTKA: Taki żart można przeczytać w gazecie, można też usłyszeć od znajomego jako dowcip.

LOGOPEDA: Kto mógł taki tekst stworzyć, kto może być autorem tekstu?

PACJENTKA: Bo ja wiem? Może jakiś pisarz albo satyryk? A może ktoś był świadkiem takiej sytuacji, zapamiętał i opowiada swoim znajomym? Trudno powiedzieć...

LOGOPEDA: Kto może być odbiorcą takiego tekstu?

PACJENTKA: Raczej każdy może być.

LOGOPEDA: Jaki jest cel tego tekstu?

PACJENTKA: Cel? Wydaje mi się, że rozbawić, żeby się pośmiać. I tyle, bo i co więcej?

LOGOPEDA: Dziękuję za rozmowę.

Analiza odpowiedzi kobiety bez zaburzeń mowy na pytania dotyczące tekstu nie ujawniła większych trudności w jego odbiorze:

- na poziomie globalnym: osoba badana właściwie określiła gatunek, styl oraz tematykę tekstu, podała też tytuł adekwatny do treści;
- na poziomie selektywnym: pacjentka udzieliła poprawnych odpowiedzi na pytania odnoszące się do treści tekstu, poza tym szybko i sprawnie wyszukiwała potrzebnych informacji;
- na poziomie szczegółowym: badana kobieta podała odpowiednie wyjaśnienia związków frazeologicznych, wskazała właściwe synonimy i antonimy, jak również sformułowała wniosek adekwatny do treści i sensu tekstu;
- na poziomie interakcyjnym: pacjentka trafnie opisała sytuację funkcjonowania tekstu, określiła jego prawdopodobnego nadawcę i odbiorcę, jak również dostrzegła właściwą funkcję.

Porównanie uzyskanych wyników

Tabela 1. zawiera ocenę rozumienia tekstu na poszczególnych jego poziomach u obu badanych osób.

TABELA 1. Ocena rozumienia tekstu

Poziomy rozumienia tekstu	Ocena rozumienia tekstu	
	pacjentka z pragnozą	kobieta bez zaburzeń mowy
Globalny	rozumienie zaburzone ze względu na trudności w uogólnianiu, przejawiające się w nieprawidłowościach dotyczących tytułowania, określania gatunku tekstu oraz jego tematyki	rozumienie zachowane: brak trudności w operacjach związanych z uogólnianiem (tytułowaniem, określaniem, gatunku, stylistyki oraz tematyki tekstu)
Selektywny	rozumienie zaburzone ze względu na problemy w wyszukiwaniu konkretnych informacji zawartych w treści tekstu, dotyczących rozmówców, przyczyn ich postępowania, a także miejsca, czasu, tematu i celu ich rozmowy	rozumienie zachowane: brak trudności w wyszukiwaniu konkretnych informacji zawartych w treści tekstu (wskazywanie miejsca, czasu, tematu i celu rozmowy, charakteryzowanie rozmówców oraz motywów ich postępowania)
Szczegółowy	rozumienie zaburzone ze względu na trudności w docieraniu do sensu tekstu, przejawiające się w nieprawidłowym wyjaśnianiu związków frazeologicznych oraz formułowaniu nieadekwatnych wniosków	rozumienie zachowane: brak trudności w docieraniu do sensu tekstu (poprawne wyjaśnianie związków frazeologicznych, wskazywanie adekwatnych synonimów i antonimów do podanych wyrazów, formułowanie właściwych wniosków)
Interakcyjny	rozumienie zaburzone ze względu na problemy w odnoszeniu tekstu do określonej sytuacji komunikacyjnej, ujawniające się w nieprawidłowym określeniu nadawcy, odbiorcy, sytuacji funkcjonowania oraz intencji tekstu	rozumienie zachowane: brak trudności w odnoszeniu tekstu do określonej sytuacji komunikacyjnej (prawidłowe określenie nadawcy, odbiorcy, sytuacji funkcjonowania oraz intencji tekstu)

Z zestawienia wynika, iż u osoby z pragnozą nieprawidłowości pojawiają się na wszystkich poziomach rozumienia, co oznacza, że właściwe znaczenie i funkcja analizowanego tekstu są dla niej niedostępne. Na szczególną uwagę zasługują trudności na poziomie interakcyjnym, które mogą świadczyć o problemach pacjentki w rozumieniu zachowań językowych innych osób i ujawniać się także w życiu codziennym. Jednocześnie należy zauważyć, że u kobiety bez zaburzeń mowy nie zaobserwowano żadnych nieprawidłowości w zakresie rozumienia tekstów. Uzyskane przez nią rezultaty świadczą o prawidłowym odbiorze sensu oraz intencji tekstu.

Wnioski diagnostyczno-terapeutyczne

Analiza i porównanie wypowiedzi obu badanych kobiet ujawniły trudności osoby z pragnozją w czynnościach związanych z uogólnianiem, selekcją informacji, wyjaśnianiem znaczeń metaforycznych oraz określaniem elementów interakcji, w którą uwikłany jest tekst. Zaburzenia przetwarzania informacji na poszczególnych poziomach rozumienia pociągają za sobą szereg zachowań pacjentki, kompensujących zaistniałe nieprawidłowości:

- czerpanie wiedzy z własnych doświadczeń (a nie z treści tekstu);
- koncentrowanie się na informacjach i znaczeniach konkretnych, pomijanie sensów metaforycznych oraz informacji kontekstowych;
- odwoływanie się do stereotypowych wzorców zachowań w określonych sytuacjach;
- tworzenie interpretacji dopasowanych do wybranych elementów (a nie do całości) tekstu, bez uwzględnienia sytuacji jego funkcjonowania.

Zaobserwowane u pacjentki z pragnozją zaburzenia w zakresie rozumienia tekstu świadczą o trudnościach w selekcjonowaniu i hierarchizowaniu informacji, a także w łączeniu informacji językowych z kontekstem sytuacyjnym. Rozpad tych specyficznych zdolności przetwarzania informacji może w istotny sposób zaburzać proces interakcji, a tym samym utrudniać kontakt chorych z otoczeniem. Odbudowa sprawności językowych i komunikacyjnych powinna obejmować usprawnienie odbioru i realizacji różnorodnych tekstów o odmiennych uwarunkowaniach społecznych, sytuacyjnych oraz pragmatycznych.

Podsumowanie

Logopedyczna metoda oceny rozumienia tekstu umożliwia wieloaspektową i uporządkowaną analizę tekstów. Wyodrębnione poziomy rozumienia obejmują strukturę, stylistykę i tematykę tekstu, jego zawartość treściową, warstwę znaczeniową oraz komunikacyjną. Dobór tekstów do badań jest nieograniczony, więc analizom można poddawać teksty dialogowe i monologowe, literackie i użytkowe, a także o znaczeniu dosłownym i metaforycznym. W badaniu rozumienia wyeliminowano udział pamięci. Wynik badania pozwala wnioskować o stopniu zrozumienia tekstu przez chorego oraz charakterze jego trudności językowych i komunikacyjnych, a także wyznaczać obszary wymagające szczególnego uwzględnienia w postępowaniu terapeutycznym.

Bibliografia

- CHODKIEWICZ H.: *O sprawności czytania w nauczaniu języka obcego*. Warszawa, WSiP 1986.
- FRANCUZ P.: *Kognitywne teorie rozumienia tekstu*. W: FRANCUZ P.: *Rozumienie przekazu telewizyjnego. Psychologiczne badania telewizyjnych programów informacyjnych*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL 2002.
- GRABIAS S.: *Język, poznanie, interakcja*. W: *Język, interakcja, zaburzenia mowy: metodologia badań*. Red. T. WOŹNIAK, A. DOMAGAŁA. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2007, s. 355–377.
- GRABIAS S.: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2003.
- KĄDZIELAWA D.: *Czynność rozumienia mowy. Analiza neuropsychologiczna*. Wrocław, Ossolineum 1983.
- KRUK J.: *Filozoficzno-pedagogiczne aspekty rozumienia tekstu*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls” 1998.
- PANASIUK J., WOŹNIAK T.: *Pojęcie tekstu a zaburzenia mowy*. W: *Zaburzenia mowy*. Red. S. GRABIAS. T. 1. Lublin, Wydawnictwo UMCS 2002, s. 108–132.
- PAWŁOWSKA R.: *Czytam i rozumiem. Lingwistyczna Teoria nauki czytania*. Kielce, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP 2009.
- PAWŁOWSKA R.: *Metodyka ćwiczeń w czytaniu*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2002.
- POLKOWSKA A.: *Rozumienie tekstu*. W: *Psychologia a semiotyka. Pojęcia i zagadnienia*. Red. I. KURCZ. Warszawa, Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego „Znak. Język. Rzeczywistość” 1993, s. 266–267.
- SERETNY A., LIPIŃSKA E.: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Kraków, Universitas 2005.
- WOJCIECHOWSKA J.: *Metodologiczne podstawy badań nad rozumieniem tekstu w pragnozji*. „Forum Logopedyczne” 2014, nr 22, s. 35–44.